

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Մ Ա Ն Կ Ա Ն Յ

Շ Ա Բ Ա Թ Ա Կ Ա Ն Հ Ա Ն Դ Է Ս

Դաստիարակութեան եւ Կրթութեան

ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՅՐ կը հրատարակուի ամէն ուրբաթ օր, իբաց առեայ Յունիս եւ Յուլիս ամիսները: Բաժանորդագիրն է ԿԱՆԹԻԿ, Պօլտոյ եւ գաւառաց համար, տարածման 50 դրեկն. հինգամսեայ 25 դրեկն, երկու եւ կիսամսեայ 15 դրեկն: Այլ երկրաց համար 12 ժրն: Խրատանցիւր քիւր կ'արժէ 50 փարա: Գաւառներէն դրժմարուդր ալ կ'ընդունուի: Բաժանորդագրութեան համար դիմել առ ՏՏօրէն— Խմբագիր Միհրան Ասեմազ, Էսկի Ջապրիէ հասցէսի քիւ 61, Նշան Կ. Պերպերեանի տարանը:

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԸՆԹԱՑՔ

Ի Ր Ա Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ջ Ո Ի Ր

Ջուրն եւ օգն այն երկու նիւթերն են ի բնութեան առանց որոյ կենդանիք եւ բոյսը չեն կրնար բնաւ ին գոյութիւն ունենալ: Ջուրը անհրաժեշտ սնունդ մ'է կենդանի էակներուն համար. Ջուրն առանձինն կարող չէ զմեզ տարեցնելու եւ սակայն առանց այդ օգտակար նիւթին անկարող եմք տարելու. ամէն օր մեծ քանակութեամբ կը խմենք այդ հեղանիւթը զոր կ'ստանամք աղբիւրէն կամ ջրհորէն, եւ կը մտնէ նա մեր ստամոքսին մէջ ուրիշ սնունդներու հետ խառնուած: Ենթադրենք թէ մեր առաւօտեան նախաճաշը բաղկացած է ապուրէ, հացէ, կաղամբէ, եւ կեռասէ, այդ ամէն սնունդներուն մէջ Ջուրը գոյութիւն ունի: Կենդանիք եւ իրենց առած սնունդեան տեսակէտով մարդուն յոր եւ նման միւսնոյն պէտքերն ունին. ամէնքն կը խմեն եւ իրենց կերած տեւրենքուն եւ արմատոց մէջ պլտի գտնեն

անպատճառ ջրոյ որոշեալ քանակութիւն մը: Բոյսերն չեն կարող երբէք զարդանալ եւ աճել եթէ իրենց արմատներն չեն ծծեր ջրոյ այն անհրաժեշտ քանակութիւնն որուն պէտք ունին: Այս պատճառաւ սլարտիզականք ամրան մէջ կը ջրեն իրենց երկիրներն յորս դուն ուրեք կ'անձրեւէ. բոյսը չեն կրնար աճիլ, հետեւաբար մարդն եւ կենդանիք չեն գտներ իրենց սնունդն: Ջուրն սնունդ առաջինն է. խմելու պէտքն աւելի ստիպողական է քան ուտելը. եւ շատ աւելի կը տառապինք ծարաւէն քան անօթութենէն. բարեբաղդաբար Ջուրն առատ կը գտնուի բնութեան մէջ եւ դիւրաւ կը հայթայթուի:

Կան ջուրեր որք ըմպելի չեն. օրինակի համար ծովու ջուրն, որ չափազանց աղի լինելով ծարաւն աւելի կը սաստկացնէ փոխանակ զայն ամօքելու, հետեւաբար ըմպելի չէ եւ շատ անգամ նաւատարք ծարաւ կը նեղուին եթէ իրենց անուշ ջրոյ պաշարն սպառած լինի: Այն ջուրերն որք չեն նորոգուիր եւ հոսուն չեն, կը կոչուին ցահնայիւր եւ կը լինին ճտխճախտ եւ վնասակար. երբեմն կը պատճառեն ծանր եւ միւսնոյն իսկ մահաբեր հիւանդութիւններ, տարափոխիկ հանգամանքներով:

Երկու գաւաթներ ունիմք լի ջրով: Առաջին գաւաթին ջուրը պայծառ և յստակ է. քառորդ ժամ մը եռացման ենթարկուած է. եթէ խմենք այդ ջուրն, ստամոքսային սաղնապներ պիտի զգանք, իբր թէ կերած լինիմք կարի դժուարամարս սնունդ մը: Եթէ այդ ջուրին մէջ ձուկ մը դնենք անմիջապէս ապրելէ պիտի դադրի: Այդ ջուրը զուրկ է օդէն. եռացմամբ օդը պարպենք աւասիկ իր վնասակարութեան պատճառը:

Երկրորդ գաւաթին ջուրը պարտիզին ջրհորէն հանուած է, թանձր է և ոչ յստակ. ստամոքսը կը նեղէ, աճառը չլուծուիր նորա մէջ, և ոչ իսկ անով կը յաջողինք մեր ձորձերը լուանալ, բանջարեղէնները չը կրնար եփել որովհետեւ այդ ջուրը կը պարունակէ լուծեալ վիճակի մէջ կաւիճ: Կրնա՞նք ցուցնել զայդ. թափեցէք այդ ջրէն մաս մը տաքցած վառարանի մը մէջ. ջրոյն թափուած մասը պիտի ծածկուի սպիտակ նիւթով մը և մնացեալը ջերմութեան ազդեցութեամբ պիտի շոգիանայ. Գիտէ՞ք այժմ թէ ինչպէս կարելի է ճանաչել ջրոյն ըմպելի կամ ոչ ըմպելի լինելն: Գիտէ՞ք արդ թէ ո՞րք են ըմպելի ջրոյ մը լաւ յատկութիւնները. քաղաքի բոնակիչք առ հասարակ կը գործածեն աղբիւրի ջուրը. մաքուր է նա. հոտ չունի համ չունի, թարմ է. եւ զայն ըմպելը միշտ հաճելի: Եւ ամէն օր կը գործածենք զայն առանց ստամոքսի նեղութիւն մը զգալու, և այդ ջուրն է որ դիւրագոյնս կը լուծէ աճառն և կ'եփէ բանջարեղէններն և, հակառակ իւր այս ընտիր յատկութեանց. կրնայ վնասակար և մահաբեր լինել եթէ քրտնած վիճակնուս մէջ պաղ ջուր խմենք: Աղբիւրի և ջրհորի ջուրերը զմայլելի են, բայց աղբիւրները և ջրհորները խնամօք պարտին շինուիլ. հեռի՝ քաղաքներէ, հեռի՝ կոյսղիներէ, հեռի՝ փոտելու վիճակին ենթարկուած մարմիններէ ուրոց տարբազարութիւններէն գոյացած կազերը կրնան ջուրը վատթարացնել:

Եթէ մեր տրամադրութեան ներքեւ ունենանք տղմոտ աղտեղի և ծանրահոտ ջուր մը, ինչպէ՞ս կրնանք մաքրել զայն. պէտք է այսպիսի ջուրերը զտել: Զտելու համար ընդարձակ անոթներու մէջէն կ'անցընեն զայնս որք լի են աւաղի և ածխոյ

փոխադարձ խաւերէ. աւաղի և ածխոյ փոշիներն ու հատիկները կը կասեցնեն ջրոյն աղտեղութիւններն և ջուրն անոնց տալով իւր վնասակար նիւթերը, անօթէն դուրս կը հոսի մասնաւոր ծորակի մը միջոցաւ զտուած և մաքրուած: Ամենէն պարզ զտիչը սիֆօնաձեւ գործին է. իւր հակառակ մասերն են աղակեայ բաժակ մը, գլանաձեւ ածխոյ կտոր մը և աղակեայ խողովակ մը, քառլուլ բերանով մը վերջաւորուած ածխոյն մէջէն կ'անցնի և ածուխը կը գանուի ջրալից բաժակին մէջ: Խողովակին բերնէն բաւական ուժով պէտք է շնչել ջուրը մեր բերանը կուգայ, ածխոյն մասնիկներուն մէջէն անցնելով և անոնց փոխանցելով իւր աղտեղութիւններն (ջրփոշին պատկերը գծել): Տարափոխիկ հիւանդութեանց ժամանակ կարեւոր է ջուրն եռացնել խմելէ առաջ, մաքրողները ըսպաննելու համար:

Մ. Գ. ՄՕՁԵԱՆ

ՄԻՋԻՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒ

ՀԱՐԻՒՐ ԲԱՅԵՐ

Գ. ԱՌՆԵԼ(1)

Այս բայով շինուած ոճեր

Ի Բանի առնել (զոք). համոզել, իրեն փաշել
Բան ի գործ — ձեռնարկել. սկսիլ
Ընդ Բանիւ — (զոք). բացադրել
ԶԲանիւք — (զոք). խօսքի բռնել
Բանտարգել — (զոք). բանտարկել
Բարձր — (զոք). բարձրացունել, գովել
Ի բաց — (ինչ). վերցնել, մէկդի բնել
Բնաբարձ — (ինչ). բոլորովին ջնջել
Բնաջինջ — (ինչ). բոլորովին ջնջել
Բուռն — (ուժեք), բռնաճալ
Բրածեծ — (զոք). բիրով ծեծել
Գահազէժ — (զոք). բարձր տեղի մը վարձել
Գանալից — (զոք). աղէկ մը ծեծել
Գետակուր — (զոք). խեղդել գետը նետելով
Գետավէժ — (զոք). գետը նետել

(1) Տես քիւ 43

Գեառնիկէց — (զոք) . գետը նետել
 Գերեզարձ — (ուժեք) . գերիները դարձնել ,
 ազատել
 Գլշ գլշ կամ գէշագլշ — (զոք) . կտր կը-
 տնել
 Գիտակ — (զոք վասն իրիք) . բան մը մէ-
 կուն իմացնել
 Գիր — . հրովարտակ հանել
 Գլաջարդ — (զոք) . քառով ջարդել
 Գոյժ — . գուժել
 Գործ — . ջանալ . բանեցնել
 Գումարտակ — . զօր ժողովել՝ դրկել
 Գրաւթափ — (զոք) . գրաւով ազատել
 Դատ — (ուժեք) . դատել . մէկուն իրա-
 ւունքը բնել
 Դատապարտ — (զոք) . դատապարտել
 Դատափետ — (զոք) . անիրաւ տեղը դատել
 Դարահոս — (ինչ) . քարձ տեղէ վար ձը-
 գել
 Դարանայոյզ — . զգուշանալ , դարաններ
 փնտռել
 Դարձ — . դառնալ : — (իմիք) . դարձնել
 Դարձադարձ — . շատ անգամներ դառ-
 նալ
 Դէտ — (յինչ) . ուշադիր ըլլալ , դիտել
 Դիազերծ — (զոք) . դիակը կոտորակել
 Դիտապատ — (զոք) . դիակը գետնին փռել
 Դիր և տար — (ինչ) . ցիրուցան ընել
 Դլւր — (ուժեք) . դիւրացունել , հանգս-
 տացունել . քեքեցունել .
 Դորով — (զոք) . արհամարհել , անարգել
 Ելեւել կամ ելեւելս — (զիւրք , զոմամբ) .
 գերազանցել . յայտելու ջանալ
 Ելեւելս — . ելել իջնալ
 Ելս — ելնել . բարձրանալ
 Եկակոչ — (զոք) . դատաստանի կանչել
 Երաշխի — (զոք) . երաշխաւոր ըլլալ
 Երդմնի — . երդում ընել
 Երեկոթս — . իրիկունը մնալ , իջեւանիլ
 Երեսս — (իմիք , ուժեք) . յարգել , կարե-
 ւորութիւն տալ
 Երեքկնարօր — (ինչ) . երիցս արօրել ար-
 տը . երիցս քննել խօսք
 Զանց — (զիւրք) . քողով անցնիլ , գերա-
 զանցել
 Զարմանս — . զարմանալ
 Զբօսուցիկ — (զբանն) .⁽¹⁾ կախ քողով ,

(1) . «Ո՛չ նախ ասաց , թէ ե՛րբ և ասա զայս ինչ ,
 այլ զբօսուցիկ իմն արար զբանն , և տնայտ զառա-
 քօրէլ թեանն պայման» Ոսկ . Ես .

սաւսամ քողով խօսքին միտքը
 Զգատտ — (զիմեքէ) . իմացունել
 Ի Զգուշի — (զոք) . զգուշացնել , ապահով-
 ցնել
 Զրաւ — (իմիք) . վերջացունել
 Զրոյց — . պատմել , իմացունել
 Զրպարտ — . զրպարտել
 Զօր — . զօր ժողովել
 Զօրաժողով — . զօր ժողովել
 Ըղձակերտ — (ինչ) . փափաքելի ընել ,
 արագործել
 Ընդաթուր — (ինչ) . տսփ տակ առնել ,
 կոխկոտնել
 Ընդ վայր ընկէց — (ինչ) . անարգել , վար
 զարնել
 Ընկեցիկ — (ինչ) . նետել
 Ընչաթափ — (զոք) . ինչքը յափշտակել
 Ընչուր — . պելտերը տնկել
 Ելնար — (ինչ ուժեք) . բնտել տալ
 Թախտակից — (զոք) . սաստիկ տնտեսունել
 Թախարդապատ — (զոք) . քակարդով բռնել
 Թիկունս — (զոք) . մէկը իրեն քիկունք ընել
 Թոյլ — (ուժեք) . քողով
 Թոպամահ — (զոք) . ձեծով մեղցունել
 Ժամագիր — . ժամանակ որոշել
 Ժամանակագիր — . ժամանակագրել
 Ժաման — (զոք) . հասցունել
 Ժամ ի ժամ — (ինչ) . ուշացունել , երկա-
 րածգել
 Իրաւ — (ուժեք) . արդարութեամբ դատել
 Իրաւունս — (ուժեք) . իրաւունք ընել , ար-
 դարութեամբ դատել
 Իւր — (ինչ) . իւրացունել
 Լատտակտոր — (ինչ) . շինուածքը քայքայել
 Լարաբաթին — (ինչ) . չուանով բաժնել (չա-
 փելով)
 Լի — (ինչ) . լեցունել
 Լիզաջինջ — (ինչ) . լգելով ջնջել
 Լու — . իմացնել , լուր տալ
 Լուր — (առ ոք) . իմացնել , լուր տալ
 Լսելի — (ինչ ուժեք) . լսեցնել
 Խակակիթ — (ինչ) . չհասած քրցնել
 Խաղ — (զոք) . ծաղրել
 Խանդար — (ինչ) . խանգարել , տակնուվը-
 րայ ընել
 Խանդ — (զոք) . յանդիմանել
 Խառնալար — (ինչ) . գէշ գործածել
 Խեղամուտ — (զոք իմիք) . աղէկ մը հատկ-
 ցունել
 Խեղդամահ — (զոք) . խեղդել

Խեղդ անձին — . ինքզինքն խեղդել
 Խնայ — (խմբ) . խնայել
 Խնդիր — (խմբ) . փնտռել
 Խորատոյզ — (ինչ) . խորատուզել
 Չնորհուրդ — խորհրդակցիլ
 Խորշաքաղ — (ինչ) . փոք փոք ընել հա-
 գուսը
 Խումբ — . խմբուիլ
 Խրամակարկատ — (ինչ) . պարսպին աւեր-
 եալ մասերը շինել
 Խօսա — . խօսակցիլ
 Ծակամուտ — (ինչ) . ծակը խօթել
 Ծաղկաքաղ — (ինչ) . ծաղիկ ժողվել
 Ծաղր — (զոք, զոմամբ) . ծաղրել
 Ծաղր և այսին — (զոք) . ծաղրել
 Ծայրակոտոր — (ինչ) . ծայրերը կոտրել
 Ծանրաբեռնի — (ինչ) . ծանրաբեռնել
 Ծովամոյն — (զոք) . ծովու մէջ խեղդել
 Ծովասոյզ — (զոք) . ծովու մէջ խեղդել
 Կաշառաբեկ — (զոք) . կաշառֆով որսալ
 Կաշառակուրծ — (զոք) . կաշառֆով որ-
 սալ
 Կապուտ կողոպուտ — (ինչ) . աւարել, թալ-
 լել
 Կարթակոտոր — (զոք) . ջիղերը կտրել
 Կարիս — . մեղմնալ
 Կին — . կարգուիլ
 Կոխան — (ինչ) . կոխել
 Կոծ — . կոծել, լալ
 Կոր ի գլուխ — (զոք) . ամչցունել, պզտիկ
 ձգել
 Կրկնարօր — (ինչ) . կրկին հերկել, դարձ-
 եալ լցնել
 Հալածակոտ — (ինչ) . հալածել
 Հաճ — (զոք) . հաւատցունել
 (Շարունակելի)

Մ. ԱՍՔԱՆԱԶ

ԸՆԹԱՅԲ ԾԱՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Հ Ր Ա Ջ Ե Ա Յ Ի Ն Ի Ղ Ջ Ը

(Իրական պատմաբան)

ՅԱՏԱԿԱԳԻԾ

Ա. — Հրաչեայ, եօթնամեայ մանուկ, տարի մը յառաջ կորուսած էր իւր հայրը եւ իրեն միակ պաշտպան եւ սնուցիչ ունէր առաքլնի մայր մը, որոյ յոյսն էր։ Արդէն դպրոց կ'երթար, Սաղմոս կը կարդար։

Հայրն հիւանդ ըլլալով, իւր դրացիներէն միոյն գնել տուած էր այդ ընծերցարան։ Մանուկն ի տես գրքին ուրախացած էր յոյժ, եւ հայրն ըսած էր իւր կնոջ թէ պիտի խնդար այդ զաւկէն, երբ ինք մեռած պիտի լինէր։ (Եւ հօրը գուշակութիւնը պիտի կատարուէր եւ մայրն, թէ եւ քիչ ատենի համար, պիտի մոռնար իւր այրիութեան վշտեր)։ Հրաչեայ, մօրմէն զատ, դպրոցը կը սիրէր ամենէն աւելի։ Տիշդ էր ժամուն եւ վայրկեանին։ (Իւր ուսանողութեան ամբողջ շրջանին մէջ առ յապա հագիւ հիւանդութեան պատճառաւ մի քանի օրեր միայն պակսեցաւ դպրոցէն)։ Աղքատիկ բայց կոկիկ մաքուր էին իւր հանդերձներ։

Բ. — Առաւօտ մը, սակայն, երբ կանուխ կ'անցնէր փողոցներէն դպրոց երթալու համար, տխուր էր, կ'արտասուէր։ Իւր խորթ հօրերդայր, սափրիչ մը, դուրս կ'եմէ խանութէն, եւ, գորովեալ, հարցումներ կ'ընէ անոր հասկնալու համար նորա վշտին պատճառը եւ հայրնայնութիւն նմա ինչ որ իրեն կը պակսի։ Կ'առաջարկէ գնել... (գտէք) . ո՛չ . արդեօք... — ո՛չ . արդեօք... ո՛չ . — քարտախտալ մը կ'ուզէ Հրաչեայ...

ԸՆԴՂԱՅՆՈՒՄՆ

Ա.

Հրաչեայ եօթնամեայ մանուկ մ'էր դեռ։ Տարի մը յառաջ կորուսած էր իւր հայրը։ Երբ էր։ Իւր միակ պաշտպանն էր իւր մայրն, այրի մանկամարդ, այլ առաքլնի ու քաջասիրտ, որ, իւր յոյսն իւր զաւակաց վրայ դրած, իւր ձեռաց տշխատութեամբ կը սնուցանէր զանոնք։ Բայց մօր կան մեծագոյն ակնկալութիւնն Հրաչեայ ինքն էր։ Արդէն իսկ կը կարդար նա և կը գրէր. դեռ իւր հայր չմեռած, Սաղմոս ըսկըսած էր, որ այն ատեն յետ հեգարանին կը տրուէր տղայոց իբրեւ դասագիրք ընցանութեան։ Հէք հայրն, հիւանդութեան անկողնոյն վրայ գամուած, դրացւոյ մը մը յանձնարարած էր գնել չուկայէն այդ գիրքն, զոր թախանձագին կը խնդրէր իւր որդին, եւ երբ երեկոյին տեսած էր մանկան ուրախութիւնն ի տեսիլ մատենին, հառաչ մ'արձակած էր, վշտի և յուսոյ հառաչ մը միանգամայն, և ըսած էր իւր կը-

նոջ. «Ես չսիրտի տեսնեմ, այլ դու պիտի տեսնես այս տղուն ապագայն և ուրախ պիտի ըլլաս իրմով:» — Հօր գուշակութիւնը կատարուեցաւ արդարեւ մօտաւոր ապագայի մը մէջ, երբ ինք վաղուց մեկնած էր յաշխարհէ: մայրն խնդաց այդ զաւակէն, թէ և, աւա՛ղ, և այն կարճատեւ ժամանակի մը համար. իւր այրիութեան հանդերձներուն, զոր կրած էր տարիներով, սեռութիւնը մեղմացուց. և իւր ուրախութեան մէջ կը յիշէր յաճախ իւր դժբախտ ամուսնոյն խօսքերը: Բայց դառնամբ այն ժամանակին ուր Հրաչեայ եօթնամեայ մանուկ մ'էր տակաւին:

Հրաչեայ երկու բան ամենէն աւելի կը սիրէր. — իւր մայրն ու դպրոցը: Երեկոյին իւր մօր հետ կ'արտասուէր և կը մըխիթարէր զայն խոստովներ ընելով ապագային համար, յոյսեր տալով նրա. և առաւօտուն, մայրիկին համբոյրներով թըրջուած, կը փութար ի դպրոց: Թէ և մանուկ, ո՛չ մի զուարճութիւն առաւել հրապոյր ունէր իւր համար քան դասառութիւնն, և ոչինչ կարող էր արգիլել զինքն դպրոց երթալէ. — իւր ուսանողութեան ամբողջ ջրմանին մէջ հազիւ քանի մ'օրեր և եթէ բացակայ գտնուած էր դպրոցէ, եւ ա՛յն հիւանդութեան պատճառաւ միտայ: Աղքատիկ, այլ մաքուր հագուած, կը մեկնէր կանուխ իւր տնէն. տեսնողներ բարեկեցիկ ընտանիքի մը զաւակ կը կարծէին զինքն. իւր դէմքին տփուռութիւն միայն դիտող աչաց կը պատմէր թէ արտաքին այդ կով ու վայելուչ կերպարանքին տակ ի՛նչ դժնդակ զրկումներ կը ծածկուէին: Բայց այդ մանկան համար մարմնային զբոլումները չէին ամենէն դժնդակները:

Բ.

Առաւօտ մը Հրաչեայ ըստ սովորականին կանուխ դուրս ելած էր տնէն դպրոց երթալու համար. բայց անսովոր յուզում մը կը տեսնուէր իւր վրայ. արտաբերութիւն մը կը պատէր իւր դէմքը: Աչերն ուռած ու կարմրած էին. յայտնի էր թէ շատ լացած էր տան մէջ: Փողոցին մէջ ծանր և իրր դժկամակ կը քալէր. և ահա՛ դարձեալ կուլար, և արցունքն կ'առատանայր իւր աչաց մէջ ու սպիտակ դէմքէն ի վայր կը հո-

սէր: Սկսաւ հեկեկալ: Շուկայ գացողներ, անտարեր իւր վշտին, կ'անցնէին արագ իւր քովէն: Բայց անզգայ բազմութեան մէջ յանկարծ իւր քով մօտեցաւ մարդ մը, դուրս ելնելով սափրչի խանութէ մը: Իւր խորթ հօրեղբայրն էր նա, ոյր սիրտ յուզուեր էր մանկան արցունքէն: — «Ի՞նչ ունիս, Հրա՛չեայ, ըսաւ տղուն, ըսէ՛ ինձ. ի՞նչ կ'ուզես: Նօթի՞ ես, չնախաճաչեցի՞ր. եկո՛ւր ներս, կաթ խմցնեմ քեզ, տոմ քեզ ազնիւ ճերմակ հաց որ մէջը թաթխես:» — Ո՛չ, պատասխանեց մանուկը, գլուխը դէպ ի վեր շարժելով, և շարունակելով արտասուել: — Ուրեմն տանիմ դքեզ շաքարավաճառին քով և առնում քեզ շաքար քաղցրահամ», և տեսնելով տղուն մերժողական ցնցումը, կը շարունակէր, ևս քան զեւ գորովեալ. «Տե՛ս, սա խանութին մէջ գեղեցիկ խաղալիքներ կան զանազան, թմբուկ, շնչան, սուլիչ, դաւազան. սըրտիդ փափաքածը գտնեմ քեզ, մի լար:» Եւ մանուկը միշտ կուլար: — Ա՛լ հիմայ կը հասկնամ թէ ի՛նչ կուզես. հինցեր են կօշիկներդ. քեզ պէս մանկան չեն վայելեր անոնք: Ահա մօտն է կօշիկավաճառը. գոյգ մը փայլուն կօշիկ առնում քեզ որ ա՛լ չարտասուես. ե՛կ»: Եւ քարշելով մանկան ձեռքէն կ'ուզէր տանիլ զինքն դէպ ի մօտակայ կրպակ մ'որոյ ապակեաց ետին կարգ կարգ շարուած կային սիրուն մոյկեր: Հրաչեայ յետո ընկրկեցաւ. տեսնելով սակայն հօրեղբօր սիրայօթար պնդումը, յաղթեց իւր բնական հպարտութեան, որով իւր մօրմէն զատ ո՛չ մէկու մը կը յայտնէր իւր կարօտութիւն, և ըսաւ. «Քարտախտա՛կ մ'առ ինձ ի:»

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՆԱՆ

ԸՆԹԱՅԲ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ (1)

Յատկութիւնք մարմնոց. — Յասկուրիւն կ'անուանեմք մարմնոց այն եղանակաւորութիւնները որք կը զարթուցանեն ի մեզ զանազան կարգի զգայութիւններ. ասոնց շնորհիւ կ'ըմբռնենք մարմնոց գոյութիւնը,

(1) Տես թիւ 12:

կը զանազանենք մին միւսէն, ի մի բան կը ճանչնանք զանոնք:

Շատ տեսակ յատկութիւններ կան յորոյ ումանք ընդհանուր են ամէն տեսակ մարմնոց համար, ինչպէս՝ բաժանելիութիւն, ծաղիտութիւն, առաձգութիւն, ումանք մասնաւոր են մարմնոց մի քանիներուն համար միայն, ինչպէս՝ կարծրութիւն, դիմացկունութիւն, գոյն, թափանցիկութիւն: Բայց ամենէն էական յատկութիւնները, այսինքն անոնք որ նիւթին գոյութիւնը յայտնելու բաւական են, երկու են միայն, տարածութիւն և անթափանցելիութիւն:

Տարածութիւն (Étendue). — Ամէն մարմին միջոցին սահմանաւոր մէկ մասն կը գրաւէ և այդ գրաւեալ տեղն կը կոչուի մարմնոյն ծաւալը (volume): Մարմնոց այս յատկութիւնը տարածութիւն կ'անուանեմք:

Անթափանցելիութիւն (Impénétrabilité). — Ամէն մարմին իր գրաւած միջոցի մասն ինքնըն միայն կը բաւականացնէ և ուրիշի մը հետ չբաժնէր զայն. այս յատկութիւնն կը կոչուի անթափանցելիութիւն:

Եթէ երբեմն թափանցումներ կը տեսնենք մեր շուրջը, ինչպէս՝ դամին միտուիլը փայտին մէջ, սպունգին ջուր ծծելը, ջուրին մէջ շաքարին լուծուիլը, օդին մէջ շոգւոյ անհետանալը, ասոնք իրապէս թափանցումներ չեն: Որովհետեւ, եթէ քննութեան առնուէք, պիտի տեսնենք որ փայտին ներսերը բռնութեամբ այս ու այն կողմ մղուելով տեղ բացուած է գամին միտուելու համար. սպունգը իր ծակերուն մէջ ընդունած է ջուրը մինչև որ բաւական լեցուին անոնք. ջուրը իր ծակերուն մէջ շաքարին մասնիկները, օդը իր ծակերուն մէջ ջրոյ շոգին բաշխած են: Այս պարագային մէջ, գամը փայտին մէջ միտուելով իր ծաւալը անորին մէջ կ'որսւած չըլլար, այլ թէ՛ գամը նախապէս փայտին մարմնէն դուրս միջոցի մաս մը գրաւած էր, գամուելով՝ փայտին ներքին պարապութիւնները մէկ բերաւ և անոր մէջ շինեց միջոցի նոյնքան մաս մը զոր եւ գրաւեց: Այս կերպով մեկնելով միւս թափանցումներն ալ, կը հասկնանք թէ անոնք եղած են ո՛չ թէ նիւթին մէջ, այլ նիւթին պարունակած պարապութեանց մէջ որք միջոցին մասն կը կազմեն: Նիւթն անթափանցելի է:

Բաժանելիութիւն (Divisibilité). — Բաժանելիութիւն ըսելով պէտք է հասկնալ մարմնոց յոյժ մանր մասերու բաժնուելու կարելիութիւնը առանց բացառութեան: Երկրաչափապէս կրնանք մարմինները նկատել իբր յանդուս բաժանելի, այսինքն՝ կըրնանք մտածել թէ դանակ մը գնելով մարմնոյ մը մէջտեղը, կարելի է կիսել զայն. յետոյ այդ երկու մասերէն մին դարձեալ բաժնել միեւնոյն կերպով, և այսպէս շարունակել բաժանումը յաւիտեան. որովհետեւ ամենէն անբաժանելի կարծուած կը տորը ինչո՞ւ չկրնանք բաժնել գծի մը մի միջցաւ աջ ու ձախ կէտերու...: Բայց իրապէս անկարելի է այս բան. ընտան գիտութեանց (sciences physiques) հայթայթած միջոցները կը ցուցնեն թէ բաժանումը կարելի է յառաջ տանիլ մինչև հիւլէին հասնիլը, որ է բացարձակ սահման բաժանելիութեան. և արդէն ասկից տուջ հիւլէն սահմանած ենք իբր նիւթին ամեցայեսին մասը, անփոփոխելի՝ ձեռով եւ ծաւալով, անթափանցելի, անբաժանելի՝ բնագիտապէս:

Բաժանելիութեան օրինակներ. — 1. Ազիւրը (azur ou smalt), այն կապոյտ նիւթը, քոպալթով ներկուած կիտուած մ'է և կը գործածուի նոյնգործութեան, թղթագործութեան և այլ ճարտարութեանց մէջ: Երբ այս ապակին սանդղի մէջ լաւ մը արորենք (triturer) և ձեւացած փոշին մաքուր ջրոյ մէջ թափենք, հատիկներէն սմանք բաւական խոշոր ըլլալով՝ իրենց ծանրութեամբ խոցոյն յատակը կ'իջնեն, ումանք աւելի մանր լինելով ջրոյ մէջ կ'առկախուին. ասոնք երկար հանգարտութեան մը կարօտ են վարը մթերուելու համար: Ժամ մը հանգարտ ձգելէ վերջը ջուրը երեսէն առնուէք, անդին ամանին մէջ մնացեալ այս առաջին մթերքը որ ապակւոյն խոշոր հատիկներէն կը բազկանայ, կը կոչուի արուեստի մէջ առաջին հոյ ազիւր (azur du premier feu): Առնուած ջուրը ժամ մը հանգարտ թողուէք վերստին, և ահա նոր մթերք մը պիտի գոյանայ ամանին խորը ջուրը երեսէն առնելով՝ մնացեալ մթերքը որ այս անգամ աւելի մանր հատիկներէ կը բազկանայ, կը կոչուի երկրորդ հոյ ազիւր: Երրորդ եւ չորրորդ ժամերուն առնուած մթերքները իրարմէ աւելի մանր

հատիկներէ կը բաղկանան անշուշտ, և կը կոչուին երբորդ և չորբորդ հոյ ազիւրներ:

Արդ, չորբորդ հոյ ազիւրէն մէկ սանդիկըամ բաւական է երկու լիտր մաքուր ջուր գունաւորելու համար. և քանի որ ջրոյ գոյնը միօրինակ կը տեսնենք, կըրնանք ընդունիլ թէ ազիւրին հատիկները հաւասար բաշխուած են ջուրին մէջ: Ինչպէս գիտենք, մէկ լիտր ջուրը մէկ խորանարդ տէսիմէթր, կամ 1000 խորանարդ սանթիմէթր և կամ $1000 \times 1000 = 1000000$ խոր. միլիմէթր է. ուրեմն երկու լիտր ջրոյ մէջ ցրուեալ մէկ սանդիկըամ ազիւրը որ ոտակ մը չափ հազիւ կայ, երկու միլիոն մասի բաժնուած է, եթէ մէն մի խոր. միլիմէթրին մէջ առնուազն մէկ հատիկ պարունակեալ համարինք: Բայց զիտեալ պէտք է որ լուծում մը չէ այս, այլ սանդիկառի ծանրութեան տակ կատարուած մեքենական պարզ բաժանում մը որ չկրնար ծայրայեղ բաժանել լուծեան տիպար նկատուիլ:

2. Անիլինի կարմիր ներկէն մէկ խոր. սանթիմէթրին $\frac{1}{1000000}$ մասը բաւական է մէկ լիտր ալքոլ ներկելու համար. ուրեմն մէկ միլիոն մասի բաժնուած պիտի ըլլայ այդ ներկն՝ եթէ ալքոլին մէն մի խոր. միլիմէթրին մէջ առնուազն մէկ մաս ներկ ենթադրենք որոյ ծաւալը 2 միլլոն կողեր կ'ունենայ: Սակայն ինչպէս որ սակից առաջ ըսած էինք, հզօր մանրադէտ մը կրնայ մինչեւ $\frac{1}{4}$ միլլոն երկայնութիւն մը ցուցնել, մինչդեռ այս լոյծին մէջ ներկի մասունք մանրադէտով չտեսնուելու չափ նուրբ են. ուստի կրնամք հետեւեցնել թէ անիլինի յիշեալ մանրիկ կտորը լուծուելով ալքոլին մէջ՝ ութ միլիոնէ աւելի մասերու բաժնուած է:

(Շարունակելի)

ԵՆՈՎԻԹ ԹԵՅԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԸՆԹԱՑՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ⁽¹⁾

Գ Ի Ր

Եթէ ընդունինք թէ Հայք կրնային գրել և կարդալ այն լեզուաց այբուբեններով

(1) Տես թիւ 43.

զոր հարկաւ յարմարցուցած էին իւրեանց լեզուին, հարկ է դնել թէ Հայք ունէին ոչ մի, այլ երկու կամ երեք այբուբեն, ա՛յլ ազգ յունարէնին համար, ա՛յլ ազգ ասորերէնին և պարսկերէնին, քանզի այն լեզուաց և ոչ մին ունի հայերէնի բոլոր հնչուածներն, ոմն աւելի և ոմն պակաս. զոր. օրինակ, յոյնը չունի ծ, ճ, ց, ճ, ջ, չ, խ, նոյնպէս ասորին և պարսիկը չունին այն հնչուածներէն զոմանս, և ոչ ճայնաւոր: Եթէ Հայք ունէին այնչափ այբուբեն, աւելորդ է յաւել Խորենացոյն, «վասն ոչ լինելոյ գիր և գարութիւն ի ժամանակին» աւելորդ էր նաև Մեսրոպայ ջանալն հնարել նոր այբուբեն. ո՞չ ապաքէն կրնար այն յարմարեալ այբուբեններուն միով կամ միւսով թարգմանել զսուրբ գիրս և զայլ որ և իցէ մատենս: Թէ Հայք ունեցած էին ազգ ինչ այբուբենի, շատ դժուարին և թերակատար, ուստի և թողած էին զայն, վասն որոյ և հարկ եղաւ ջանալ հնարել նոր գիր, մանաւանդ որ հինն այն էր հետեանսական, այս բանաւոր է և շատ հաւանական, բայց դնել թէ Հայք ուրիշ լեզուաց այբուբեններով կը գրէին, հարկաւ յարմարցուած հայերէնի, և յետոյ բսել թէ Հայք չունէին գիր և գարութիւն, է արդարեւ հակասական: Հարկ է ուրեմն տեսնել թէ գիրն և գարութիւն Պարսից և Յունաց զոր կը յիշէ Խորենացին, կը նշանակէ նոյն իսկ լեզուն Պարսից և Յունաց. և արդարեւ գիր բառն առ նախնիս կը շանակէր ոչ նշանագիր այլ գարութիւն կամ գրել, եւ գրուած: Այսպէս պարսիկ գրով և գարութեամբ (իմա, լեզուաւ) գրուածներ, եթէ պարտ է հաւատալ Խորենացոյն, կային առ կենդանութեամբ նորա: «Որովք այժմ գիւղից և գաւառաց, ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց և հանուրց հակառակութեանց և գաշանց այժմ առ մեզ գտանին ամբաւ զրուցաց մատենք, մանաւանդ որ ի սեպհական ազատութեանն պայազատութիւն: » Ապա ուրեմն հակառակութեանց, դաշանց, իրաւանց, պայմաններու, յաջորդութեան իրաւանց, գիրքեր կը գրուէին յոյն կամ պարսիկ լեզուաւ, թերևս արեւմտեան Հայք կը վարուէին յունարէնիւ, և արեւելեանք՝ պարսկերէնիւ: Այսպէս, մանաւանդ առ հինս, ազգ մը որ չունէր առանձին գիր և գարութիւն գիւ-

րին և կանոնաւոր, կը վարուէր օտար դը-
րացի լեզուաւ մը որ ունէր գալրութիւն,
մինչև յետոյ ուրեմն հարկը կը ստիպէր ըս-
տեղծել գիր և գրել իւր լեզուաւ, որ
այնուհետև կը սկսէր ծաղկիլ տակաւ և
լինել մատենադրական լեզու: Այսպէս մի-
ջին դարու մէջ Լատիներէնն էր բոլոր եւ-
րոպական ազգերու մատենադրական լե-
զուն, մինչև իւրաքանչիւր ազգ ունեցաւ
իւր առանձին գալրութիւնը: Սոյնպէս ե-
ղած է հաւանականապէս Հայերէնի: Ի ըս-
կըզբան կը գործածուէր դրացի ազգի մը
լեզուն, մինչև ստեղծաւ ազգ ինչ գրոյ,
թէպէտև անկատար յոյժ քան զՄեսրոպ-
եանն, և սկսաւ մատենադրութիւնն, որով
առաւ լեզուն հաստատութիւն և զարգա-
ցումն:

Բայց կա՞յ արդեօք ակնարկութիւն ինչ ի
պատմութեան թէ Հայք ունեցան գիր եւ
գալրութիւն յառաջ քան զՄեսրոպեանն:
Կորիւն, Խորենացին և Փարպեցին կը վկա-
յեն այսմ, այսինքն թէ Հայք յառաջ քան
զՄեսրոպ ունեցան գիր, այն է Դանիէլ-
եան կոչուած ոյբուրենն: Կորիւն կը կոչէ
զայն «նշանագիր» արժարեւոյց հայերէն լե-
զուի»: Եւտոյ յաւելլով թէ «յայլոց դըպ-
րութեանց թաղեալ (կամ, թողեալ) և յա-
րուցեալ գիւղեցան», և կը թուի ասել թէ
ժամանակաւ կամ յոմանց ի կիր արկան
այն նշանագիրք և ասլա խափանուեցան,
և կը պահուէին առ Դանիէլի ումեմն: Եւ
որովհետև այս Դանիէլ էր ասորի, հաւա-
նական է թէ այն նշանագիրք էին ասորե-
րէն՝ հայերէնի յարմարեցում: Դարձեալ
որովհետև նշանագիրքն առ Մեսրոպաւ
գործածուեցան իւր երկու տարի, և տես-
նուելով անյարմար թողուեցան, կը թուի
թէ այբուբենն այն էր ըստ սեմական դրու-
թեան առանց ձայնաւորի, ուստի և դժուա-
րին և ոչ ըստ ճաշակի Հայոց որ Յունարէն
այբուբենին գիւրութեան սովորած էին, ուս-
տի և թողուեցաւ: Խորենացին կ'անուանէ
զնոսա «Վաղնջուց գտեալ նշանագիր տաւից»:
Կ'ըսէ նոյնպէս համաձայն ընդ Կորեան թէ
վարեցան նովաւ «զամս սակաւս», և թէ
«գիտացին ոչ լինել բաւական այնու նշա-
նագրօք ստոյգ հոլովել զհեգենայ բաւից
հայկականաց», այսինքն թէ այնու չէր
մարթ գիւրաւ և ճշգիւ հնչել հայերէն
վանկերն առ ի չգոյէ ձայնաւորի: Շատ

հաւանական է թէ այս այբուբենն էր քը-
րիստոնէական ժամանակի և քրիստոնէի
գործ:

Բայց Հայք, եթէ պարտ է հաւատալ
Փարպեցւոյն, ունէին նաև ուրիշ գիր.
քանզի այս պատմիչն, յառաջ քան յիշելն
զԴանիէլեան նշանագիրոն, պատմելով հո-
գը և տրամութիւնը զոր կ'զգայր Մես-
րոպ տեսնելով որ առ ի չգոյէ հայերէն
գրոյ և գալրութեան՝ ասորերէն գժուա-
րաւոր լեզուն կը գործածուէր յեկեղեցիս,
և մանկունք Հայաստան աշխարհին «բազում
թոշակօք և հեռագնաց ձանապարհօք եւ
բազմաժամանակեայ դեգերմամբ մաշէին
զաւուրս իւրեանց ի գալրոցս ասորի գի-
տութեան», կը յաւելու իւրեւ ի բերանոյ
Մեսրոպայ, «մանաւանդ թէ գոն նշանա-
գիրք հայերէն լեզուոյս որով հնար է ինք-
եան ձայնիւ (այսինքն՝ բուն հայերէն) եւ
ոչ մուրացածոյ բարբառով շահել զոգիւս»,
ևն: Եթէ մարթ է իւրեւ ստուգիւ պատ-
մական առնուլ զայս բան Փարպեցւոյն,
կը համարձակինք ըսել թէ այսօրիկ էին
բուն հայ նշանագիրք զորս կը գործածէին
վիպասանք, թէպէտ դժուարին, առանց
ձայնաւորի, հեթանոսութեան ժամանակի
գործ, և թերեւս բաց ի դժուարութենէն
և թերութենէն, միւս ևս պատճառ այն
էր որ քրիստոնէայ հարք մեր, հեթանո-
սութեան ամէն յիշատակ սպառսպուռ ջրն-
ջելու այնպէս նախանձուորք, թողին լը-
քին այն գիրը, և յունական քրիստոնէա-
կան այբուբեն մը գրին փոխանակ այնր,
անշուշտ աւելի կանոնաւոր, աւելի գիւ-
րին: Չենք կարծեր սակայն թէ Մեսրոպ
չառաւ այն այբուբենէն, եթէ Փարպեց-
ւոյն ակնարկութիւնը ճշմարիտ է, և ա-
սելն՝ «մանաւանդ թէ գոն նշանագիրք հա-
յերէն լեզուոյս», կը գիտէ այն այբուբե-
նը: ուստի չէ յանդգնութիւն կարծել թէ
մեր այժմու այբուբենին բաղաձայներէն
ոչ սակաւք են անտի:

Այս ամենայն ակնարկութիւնք երկոյ
ժամանակակից կամ իւր ժամանակակից
պատմիչաց, թէև մութ, կը ցուցնեն, ինչ-
պէս կարծենք, ըստ բուականին թէ Հայք
ի վաղուց, յառաջագոյն իսկ քան զՄեսրոպ,
չէին զուրկ ի գրոյ, որ դժուարութեան եւ
թերութեան աղաղաւ, կամ թերեւս ուրիշ
նկատմամբ էր բոլորովին կամ ըստ մասին

խափանեալ. ուստի և Մեսրոպայ պարծանքըն այն եղաւ որ հին այրուբեհնական դերութեան, ինչ և էր այն, թերութիւնը լըցոյց, և դժուարութիւնը բառնալով՝ տուաւ ողջին դիւրին և կատարեալ այրութեան ըստ նմանութեան և ոճոյ յունարէն ալիարեւտաց: Մեր պատմիչք չլիչելով այս կէտը կամ չհամարելով կարեւոր, կը ցուցնեն այնպէս որպէս թէ յառաջ քան ըզ-Մեսրոպ չկար ամենեւին դիւր, և զՄեսրոպ կ'ընեն կազմուս Հայոց, այսինքն գտաւ նըշանագրաց. ոմանք կը պաճուճեն գիւտը նաև սքանչելեօք, թէպէտ նախամեսրոպեան դիւր ևս կ'ակնարկեն, գէթ ընդ աղօտ: Մեսրոպ է գտաւ մեսրոպեան նշանագրաց որ հայերէն այրութեան վերջին կատարեալ ձևն է, եւ ոչ հայերէն նշանագրաց որոց գիւտն շատ յառաջ էր քան զնա:

Գանք այժմ ի պատմութիւն գիւտի Մեսրոպեան նշանագրաց: Կորիւն, Խորենացին և Փարպեցին են որ կը խօսին Մեսրոպեան գիւտին վրայ: Երկու վերջինք, թէպէտ ժամանակաւ աւելի կամ նուազ հեռի, առաջնոյն հետ որ է ժամանակակից և միջամուխ, միաբան կը թուին յայտնի թէ Հայք ի սկզբան Ե. դարուն չունէին գիւր և դըպրութիւն, այսինքն չունէին յատուկ այրութեան ընդհանուր լընկալեալ, ուստի եւ հայ լեզուաւ գրել չէր նոցա հնար: Ազգին այս պակասութիւնն զգացող և այնմ դարման խորհող եղաւ նախ Մեսրոպ, այլով անուամբ Մաշթոց⁽¹⁾, ընդ որում համամիտ

(1). Մեսրոպայ բուն անունն յայտնի չէ. այս երկու անուանք, Մեսրոպ և Մաշթոց, կը թուին լինել պատուանուն, մին յաշխարհականութեան նորա, այն է Մեսրոպ որ է պարսիկ բառ և կը նշանակէ քարտուղար, և հաւանաբար, տրուած է նմա իւր առաջին պաշտօնան համեմատ (Տես Կոր. 6. Խոր. 9. Խ. Փարպ. Ժ.), իսկ միւսն, Մաշթոց, է ի յոյն բառէն մաստրոս որ կը նշանակէ բարձրութիւն, ուստի և պատուանունն եկեղեցական, որպէս մեր այժմու գերապատիւ կամ գերյարգելի տիտղոսք զորս տամբ բարձրագոյն կարգի եկեղեցականաց, կամ որպէս եւրոպացւոցն éminence, éminenza (լատ. éminentia), տիտղոս աւագ եկեղեցականաց: Մաշթոց անունը թեբեւս տրուեցաւ նմա ի Յունաց, ինչպէս ի Յունաց տրուած էր նմա Ակումիս անուն (Կոր. 16) որ էր տիտղոս կարգի անուանի վանականաց: Կորիւն կուտայ նմա համակ եկեղեցական տիտղոսը Մաշթոց. Խորենացին կը կոչէ զնա միշտ աշխարհական տիտղոսով, Մեսրոպ, բայց ի մի անգամէն, Մաշթոց, որ ուղղագոյն է ըստ օրինի տառադարձութեան: Փարպեցին ունի խառն:

Ի. Հ.

գտան և Սահակ որ յայնժամ կաթողիկոս էր, և կղերին մեծ մասը: Կղերին այս փափաքն հաղորդուեցաւ Վառնապէսոյ, որ իմացուց նոցա թէ Դանիէլ անունն ասորւոյ մը քով կային հայերէն նշանագիրներ, որք և բերուեցան խնամով նորա, և վարելով նոքօք իբրեւ երկու տարի՝ գտան զնոսա անյարմար, ուստի Մեսրոպ ապաւինելով միւսանգամ յաղօթս՝ ընկալաւ յԱստուծոյ հայերէն նշանագրաց ծնող լինելոյ պարգեւը: Ըստ Կորեան, Մեսրոպ բրաւ այս գիւտն յեղեսիա ուր այս նպատակաւ գացած էր, և անտի երթալով ի Սամուսատ՝ Հռոմեանոս անուն յոյն ճարտարի մը օգնութեամբ յարմարելով հայերէն այրութեանը, սկսաւ թարգմանել սուրկաց գիրքն իբրեւ փորձ. յետոյ եկաւ հանգերձ նորագիւտ գրով ի Վաղարշապատ առ Սահակ, Վառնապէսոյ վեշտատաներորդ տարին (406): Ահա բանք Կորեան «Տըրտմական հոգովք պաշարեալ և անկեալ ի ծուփա խորհրդոց, եթէ ո'րպէս արդեւք եւս իրացն (պակասութեան գրոյ) գտանիցէ, իբրեւ աւուրս բազումն անգէն ի նմին գեգերէր, յարուցեալ այնուհետեւ հասանէր առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց, որոյ անունն ճանաչէր Սահակ, զոր պատրաստական գտանէր նմին փութոյ հաւանեալ: Եւ միանգամայն յօժարութեամբ զուսարեալ՝ հանգերձ աղօթիւք առ Աստուած կանխէին. և զայն առնէին աւուրս բազում. . . , բազում հարց փորձի զանձնս պարապեցուցեալ, և բազում աշխատութեանց համբերեալ. . . ազդ առնէին ապա Վառնապէսոյ: Յայնժամ նա պատմէր նոցա վասն առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի, Դանիէլ անունն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ ուրեմն (գտեալ) նշանագիրս աղիարեւտաց հայերէն լեզուի: Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէ վասն գրեանոյն ի Դանիէլէ, յօժարեցուցին զարքայ փոյթ առնել վասն արիտոյիցն այնոցիկ. և նա առաքէր զոմն Վահրիճ անունն հրովարտալօք առ այր մի երէց, որոյ անունն Հարէլ կը կոչէին, որ էր մերձաւոր Դանիէլի ասորւոյ եպիսկոպոսի: Իսկ Հարէլին զայն լուեալ փութանակի՝ հասանէր առ Դանիէլն, և նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանագրոյն, և ապա առեալ ի նմանէ առաքէր ի Հայս (396 կամ 397)

առ Վառաձապուհ :

Իսկ արքային հանդերձ սրբովն Սահակաւ և Մաշթոցիւ ընկալեալ զնշանագիրսն ի Հարեւէն՝ ուրախ լինէին : Ապա առեալ երանելի հոգաբարձուացն զյանկարծադիւտն , խնդրէին յարքայէ՝ մանկունքս մատաղս որով զնշանագիրսն (փորձել) մարթայցեն : Եւ յորժամ բազումք ի նոցանէ տեղեկանային , ապա հրաման տայր ամենայն ուրեք նովին կրթել . . . Եւ և իբրեւ ամս երկուս կարգեալ (չարունակեալ) զվարդապետութիւն իւր (Մեարտայ)՝ նովին նշանագրովք տանէր : Եւ իբրեւ ի վերայ հասանէր թէ չեն բաւական նշանագիրքն ողջ ածել (ճշդիւ արտաբերել) ըզսիւղութայս և զկապս հայերէն լեզուոյն , մանաւանդ և զի նշանագիրքն իսկ յայլոց գարութեանց թաղեալք և յարուցեալք զիպեցան , յետ այնորիկ գարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս գառնային , և նմին ելս խնդրէին ժամանակս ինչ . վասն որոյ երանելոյն Մաշթոցի հրաժարեալ խաղայր գնայր ի (ե.) հինգերորդ ամի (ընթերցիր՝ յէ.) , յեթններորդ ամի Վառաձապուհ , ի կողմանս Արամի (Ասորուոյ) , ի քաղաքս երկուս որոց առաջինն Եղեսիա կոչի , և երկրորդն՝ Ամիգ անուն : . . . Եւ այնպէս բազում աշխատութեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին բարեաց ինչ օճան գտանելոյ . որում պարգևէր իսկ վիճակ յամենաշնորհողէն Աստուծոյ հայրական չափուն ծնեալ (ծնանել) ծնունդս նորոգ և սքանչելի սուրբ աշովն իւրով , նշանագիրս հայերէն լեզուին : Եւ անդ (յեղեսիա) վաղվազակի նշանակեալ և կարգեալ , յօրինէր սիւղութայիւք և կապօք . . . Ապա իջանէր ի քաղաքն Սամաստացւոց . . . անդէն ի նմին քաղաքի գրիչ ումըն հելլենական գարութեան Հռոփանոս անուն գտեալ , զամենայն ընտրութիւնս (տեսակ) նշանագրոյն , զնրբագոյնան , զկարճըն եւ զերկայնն , զառանձինն և զկրկնաւորն միանգամայն յօրինեալ և յանկուցեալ , ի թարգմանութիւն դասնային հանդերձ արամեք երկուք , աշակերտօքն իւրովք , որոց առաջնոյն Յովնան անուն կոչէին յեկեղեցեաց գաւառէն և երկրորդին Յովսէփ անուն ի Պաղանական տանէն , և եղեալ սկիզբն նախ յառակաց Սողոմոնի որ ի ըսկըզբանն իսկ ծանօթս իմաստութեան ընծայեցուցանէ լինել , ասելով եթէ ճանա-

չել զիմաստութիւն և զխրատ , իմանալ ըզբանքս հանձարոյ :

Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

(Շարունակելի)

Փ Ի Լ Ի Ս Ո Փ Ա Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Պէտքերեան վարժարանի մէջ աւանդեալ դասուց ամփոփումն) :

Գ Ա Ս Ե .

ՈՒՇԱԳՐՈՒԹԻՒՆ . — ՎԵՐԱՅՈՒՄ . — ԲԱՂԳԱՏՈՒԹԻՒՆ . —

ՀԱՆՐԱՅՈՒՄ . (Շար . քիւ 12 , 13)

27 . Բաղդասարիւն . — Բաղդասարիւնն այն գործողութիւնն է որով միտքն իր ուշադրութիւնը կ'ուղղէ երկու կամ աւելի առարկայից վրայ գտնելու համար թէ յորում կը գտնուին կամ կը տարբերին : Երկու ամենեւին ամենայն իրօք միմեանց նման առարկայից մասին չէ կարելի բազմատուութիւն ընել , ինչպէս նաեւ այնպիսեաց մասին որք բնութիւնն և է՝ կէտ մը չ'ունենան նմանութեան , ո՛ր և է բան մը հասարակաց : Բայց անկարելի է բնութեան մէջ գտնել այսպիսի երկու առարկայ . երկու բաներ , ո՛րքան ալ շատ միմեանց նման լինին , բանով մը կը տարբերին , գէթ միջոցի ու ժամանակի մէջ իւրեանց գրաւած տեղեւ , և չկայ երկու բան , ա՛յնքան աննման միմեանց , որոց մէջ միտքը նոյնութիւն մը չ'ըմբռնէ , հասարակաց յատկութիւն մը չ'ըտնէ , ըլլա՛յ զոյութեան տարրական օրէնքներէն միոյն ենթակայ լինելն երկոցուն , և այլն : Բազմատուութիւնն անհրաժեշտ սլայմանն է խորհելոյ և ճանաչելոյ , վասն զի , ըսինք արդէն , խորհիլն է կապէս գտնել նմանութիւններ և տարբերութիւններ , և աստի՛ կը յառաջանան ընդհանուր գաղափարք , գաղափարութիւնք , իմաստասիրութիւնք , գիտութիւնք : Արդ բազմատուութիւնն է որ կուտայ մեզ ըմբռնել առնչութիւններ ի մէջ իրաց : Մարդկային մտաց բնութեան իսկ կը ծնանի , վասն զի մեր իմացակա-նութեան ստիպողական մէկ պէտքն ըլլալով

կարգը՝ իրաց բազմազանութեան մէջ կը ջանայ դնել ու գտնել կարգ և պարզութիւն, և առ այս կը համեմատէ զանոնք, կը բազմաթիւն Բազմաթիւն հետեւանքըն է նաեւ վերացման կամ թէ այնու կը սկսի ու այնու կը զիւրանայ և կը լինի առաւել արդիւնաւոր: Արդարեւ եթէ իրերն առնումք անհատապէս, իրենց ստորոգելեաց ամբողջութեամբ իւրաքանչիւրն ի նոցանէ միայն ինքն ինքեան նման է: Բայց երբ ուշադրութիւն դարձնելով կ'սկսիմք վերացնել անոնց հանգամանքներէ այս ու այն, յայնժամ գտնուած վերացուած հանգամանքներու մէջ կ'սկսիմք գտնել աւելնչութիւններ ու բազմաթիւնութեան կէտեր: Յայտնի է որ այս կէտեր ա'յնքան աւելի կը շատնան ո'րքան աւելի լուծենք իրաց վրայ մեր կազմած գաղափարներն:

28. Հանրացումն: — Վերացում և բազմաթիւն կը յանդիմն ի հանրացումն, որով կ'ստանայ մեր միտքն ընդհանուր գաղափարներ որք կը պարզեն ճշմարտապէս բնութեան էից և երևութից անթիւ գաղափարութիւնը և կարելի կը գործեն մեզ ըմբռնել զայն: Անհամար էակք զմեզ կը պատեն, անթիւ երևոյթք տեղի ունին մեր շուրջն, միանգամայն միևնոյն ժամանակ և յաջորդաբար, և ամէն մարդիկ միեւնոյն մասնաւոր երևոյթները չէ որ կ'ըմբռնեն. մեզմէ յառաջ և մեզմէ հետի գոյութիւն ունեցած է և ունի նոյն անթիւութիւն բազմաթիւն անհատ իրաց եւ երևութից և պիտի ունենայ յետոյ քան զմեզ: Ի՞նչպէս կարելի է զամէնքն ըմբռնել, ամենուն պատկերն ունենալ զատ ի մօր. — բացարձակապէս անհար է այդ: Միտքը, որպէս ըսինք արդէն, պիտք ունի պարզման, ի միութիւն վերածման, և կը յաջողի յայնժամ սկսելով մեր նախապէս նկարագրած գործողութիւններով, վերացմամբ և բազմաթիւնութեամբ, և յանդիմն ի հանրացումն: Վերացման գործողութեամբ անջատուած հանգամանքներ միտքն իրերաց հետ բազմաթիւնութիւն կը գտնէ նոցա մէջ նմանութիւններ և աննմանութիւններ, այս վերջիններն ի բաց թողնով ի միասին կ'ըմբռնէ նմանութիւնքն զորս կը խտացնէ մի ըմբռնման մէջ, և յայնժամ կ'ունենայ մի ընդհանուր գաղափար (idée générale) որ կը պատշաճի այն ամէն իրաց որոց հա-

սարակաց են այդ ընդհանուր գաղափարի արտայայտած հանգամանք: Այսպէս, նախ անհատ ծառեր կը տեսնեմ. այսինչն խնձոր կուտայ, միւսն՝ տանձ, այս դեղձ կը բերէ, այն՝ նուռ, և այլն, միոյն պտուղն կորիզ մ'ունի, միւսոյն՝ մօնր կուտեր. զանց կ'ընեմ մտօք, ի բաց կը հանեմ իրենց պտուղներու զանազանութիւնն, ինչպէս նաեւ ծաղկանց և տերեւոց ձեւերուն, իրենց հասակի և այլ տարբերութիւնքն, և կ'ըմբռնեմ միայն ինչ որ ունին նոյն, իրենց բուսային ու վայտային հանգամանքն —, իրենց արմատներուն բաւական տարիներ կենդանի մնալն, իրենց բնոյն մերկութիւնըն ու ոտներուն տերեւներով զարդարուած լինելն, ու կ'ունենամ ընդհանուր գաղափար մը զոր կը բացատրեմ ծառ բառով, որ կը պատշաճի անհատ առարկայից ամբողջ դասի մը. ահա՛ յայնժամ կատարած կ'ըլլամ հանրացման գործողութիւն մը: Հանրացումն է սպա գործողութիւն որով կը կազմենք յղացումներ որք պատշաճին առաւել կամ նաւազ մեծ քույր մ'անհատից:

Կը տեսնուի թէ ընդհանուր գաղափար մի հարկէ վերացեալ գաղափար (idée abstraite) մ'է, վասն զի վերացմամբ ստացեալ գաղափարաց, որք կը կոչուին վերացեալ գաղափար, համեմատութեան ու ձուլման արդիւնքն է: Ամէն վերացեալ գաղափար կը ձգտի լինել և կը լինի իսկ շուտով ընդհանուր գաղափար, ըստ որում երբ անհատ մը լուծենք իր ստորոգելիքներուն կամ ի նոցանէ մին առնումք առանձինն, իսկոյն կը մերձեցնեմք զայն այլ առարկայներէ վերացեալ ստորոգելեաց, և, նմանութիւններ գտնելով նոցա մէջ հակառակ տարբերութեանց, շուտով կը հանրացնեմք. բայց այս ըսել չէ թէ ամէն վերացեալ գաղափար ըստ ինքեան ընդհանուր է հարկաւորապէս. ցորչափ չէ բազմաթիւն ալ այլոց հետ ու իմաստին ըմբռնուած, կը մնայ լոկ վերացեալ: Կրնամ այս ինչ որոշեալ վարդին գոյնն անջատաբար ըմբռնել վարդին ուրիշ հանգամանքներէն. լոկ վերացեալ մասնաւոր գաղափար մ'է այդ ցորչափ չեմ բազմաթիւն զայն այլ նմանաբեւ ծաղկանց գոյնին հետ ու կազմած վարդագոյնի ընդհանուր գաղափարն:

Հանրացեալ կամ ընդհանուր գաղափարին տակ ի միասին կ'ըմբռնեմ առաւել

կամ նուազ թուով խումբ մ'անհատներ հանրացնելն է ապա կազմել խումբեր, այն է միութեան վերածել անորոշ բազմաւորութիւն մը ներկայ, անցեալ ու ապագայ, իրական կամ կարելի անհատից՝ շնորհիւ անոնց հասարակաց յատկութեանց։ Այսու գործողութեամբ և կը դասաւորեմք (classer) իրերը, այսինքն կը կազմենք տեսակի, սեռի, տոհմի, կարգի, և այլ գաղափարները, — որպէս բնական պատմութեան մէջ դասաւորելու համար հանքերը, բոյսերը և կենդանիները — որովք անհատները խումբերու բաժնելէ յետոյ՝ խումբերն ալ դարձեալ նման յատկութեանց միջոցաւ կը միացընեմք աւելի ընդարձակ խումբերու, եւ զատնք ևս առաւել ընդարձակներու։ Անհատ չուներ կը բաժնեմ ինչ ինչ ցեղերու, ցեղերը կ'ամբիօքեմ շուն ընդհանուր գաղափարին կամ տեսակին մէջ, չուները՝ դայլերն ու աղուէսները կ'ամբիօքեմ Շնական սեռին մէջ (Canis)։ միւս կողմանէ կատուն, յովազը, վագրը, առիւծը ժողոված լինելով կատուական սեռին մէջ (Felis), զատնք և զանոնք և ուրիշներ ի միասին կ'առնում և կը կազմեմ Մասկերաց կարգը։ յետոյ մարդը, կապիկները, մսակերները, թանձրամորթները, որոճացողները, կէտազգիները և ուրիշներ կը ժողովեմ կաթնատուներու դասուն մէջ։ յետոյ այս դասէն եւ ուրիշներէ (թռչունք, ձկունք, սողունք, գորտազգիք) կը կազմեմ Ողնոյարաւորներու ճիւղն, և զայս ու անողնայարներու ճիւղը կը միացնեմ կենդանական քաղաւորութեան մէջ, և կենդանի ընդհանուր գաղափարին տակ, քան զառաջինն ընդարձակադոյն, զամէնքնի միասին կ'ըմբռնեմ, այսպէս յառաջ վարելով միշտ պարզացման և ի միութիւն վերածման գործողութիւնն, — հանրացումն, որ ըստ այսմ անթիւ աստիճաններ կրնայ ընծայեցընել սկսեալ այս կամ այն անհատի գաղափարէն մինչ ի գաղափարն էսկի կամ գոյութեան։

(Շարունակելի)

Ռ. Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹԵԱՆ (1)

Ա Ր Ե Ի Ե Լ Ք

Ե Գ Ի Պ Տ Ա Ց Ի Ք

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

Հովիտ Նեղոսի եւ Նեղոս — Եգիպտոս(2) Նեղոս գետոյն երկու եզրը, Արաբական եւ Լիբիական տալաւոժուտ լեռանց միջեւ, 250 մղոն երկայնութեամբ և 5 մղոն լայնութեամբ, յուսթի ուլասիս մ'է։ Ուր կը վերջանան տալաւոժք, անտի կ'սկսի Տելքա (Δ), եռանկիւնաձեւ դաշտադեղինը, 23, 000 քառ. զւր. տարածութեամբն, որ ըստ երկրաբանական և աշխարհագրական խաղաղութեանց՝ կազմուած է Նեղոսի Ափրիկէի խորերէն բերած հողէն, զի Տելթա երբեմն էր Միջերկրականի ծոցերէն մին։ Նեղոսի ակունք ծանօթ չէին նախնեաց։ Եգիպտոսի քուրմը կ'առանգէին թէ Նեղոս յերկնից կ'իջնէ և է պատկեր յերկնից յերկիր հասած ջուրը, որոց վերայ կը ծփան գից նաւք։ Նեղոս յաչս հնոյն Եգիպտոսի ոչ թէ գետ էր, այլ ծով՝ որ կը կոչուէր Իօնա կամ Իօն։ Նեղոս կը բլիսէր Ելեփանտին եւ Փիլէ կամ Փիլաք (Լաք, Այլաք, Պիրաէ) կղզւոյն սահմաններէն, անդնդախոր յատակէ, ոչ ինչ կարի հեռի արդի Պահր-էլ-Կազալի եղեգնուտէն։ Կը նկարէին զՆեղոս ի կերպարանս ալեծաղիկ և կորաքամակ հօր՝ չըջապատեալ յոգնաթիւ որդիներէ։ Նեղոսի ողողումն էր Իսիսի արտասուքն։ Նախնիք Նեղոսի վերայ բազմաթիւ աւանդալիւրեր յօրինած էին։

Նեղոս ամի ամի, Յունիս 20ին, ամառնային արեւադարձի ժամանակ կը յորդէ։ Նախ ջուրը կանաչ գոյն կ'առնու և կ'սկսի Նեղոս տակաւ ուռճանալ, յուլիս 20ին, կը մթադնի սկախառն տիղմէն (limon), օգոստոսի սկիզբը 17 կանգուն կամ Նեղոսաչափ(3) (Nilomètre) կ'իջնէ։ սեպտեմբեր 25ին, կը նուազի և՛ դեկտեմբերին, Նեղոս իւր անկողինը կը դառնայ։ Կը թողու պարար-

(1) Տես խիւ 12։

(2) Եգիպտոս իւր անունն առած է Մեմփիսի հընազոյն Հաֆուքա (բնակարան փոսահի) անունէն։

(3) Նեղոսաչափը կը գտնուի Ռոդա կղզւոյն մէջ, գէմ. յանդիման Գահիբէի։

տացուցիչ սկախառն տիզմն, զոր տեղացիք հեշտիւ կ'աղօսարեկեն: Ուրեմն, Նեղոս է Հայք Նգիպսոսի, որ կը բերէ ջուր եւ հող:

Եթէ Նեղոս ցամքէր կամ իւր ընթացքը փոխէր, Եգիպտոս աւազուտ անբեր անապատ մը պիտի դառնայր սահմանակից երկրաց նման: Ուստի Եգիպտացիք երախտապարտ զգացումներ կը տածէին առ իւրեանց բարերարն և ի փառս նորա կ'երգէին:

« Ուղոյն քեզ, ո՛վ Նեղոս, որ մեծ վայելչութեամբ կը սլացծառանա սոս երկրին վերայ, և կուգատ խաղաղիկ ու հանգարտիկ կեանք տալ Եգիպտոսի: Երկիր լրիւ իւրով (ԹՕ-Ռ-ՁէՌ-էՅ) քեւ կ'ուրախանայ, ամէն որովայն քեւ կը ցնծայ, համայն էակք ի քէն կ'ընդունին իւրեանց կերակուրը, ամէն ատամն ի քէն կ'ընդունի իւր ըմպելիքը: Դու ստեղծեցիր ամէն բարի բան, դու կը բուսցնես խոտ անասնոց համար: Եւն » (Մաքէո, Հին Պատմութիւն արեւելեան ազգաց, երես 11, 12 և 13):

ԺԹ. դարուն պահուած էր այս գաղտնիքը պարզել ձեռն Սբէլք Անգլիացի երկրախուզին որ 1858 յունիս 30ին հասաւ Ուքերուէ կամ Վիքթորիա-Նիանգա լճին եզրը և տեսաւ զի Նեղոս այս լճէն կը բըղխէր: Բայց Նեղոսի բուն ակունք կը համարին Շիմէյու և Քակէրա գետակը որ կը թափին այս լիճը: Այսպէս Նեղոս 5,500 քառ. քմ. երկայնութիւն ունի:

ՀԵՐՈՂՈՏՈՍ. — Առաջին ճանապարհորդն որ այցեց յԵգիպտոս և նկարագրեց իւր տպաւորութիւնն այս հրաշալեաց երկրին մէջ, էր Հերոդոտոս Աղիկառնացի պատմագիրը (Ե. դար նախ քան զԲ.): Սա միշտ կը կրկնէր թէ՛ « Եգիպտոս է պարզեւ Նեղոսի »: Դիողորոս Սիկիլիացի և Ստրաբոն աշխարհագիրն ևս կը խօսին Եգիպտոսի վերայ,

ՄԱՆԵԹՈՆ. — Մանեթոն եգիպտացի (Գ. դար նախ քան զԲ.) մեհենից դիւաններէն քաղեց պատմութիւն մը Եգիպտացւոց ծագման և կրօնից վերայ: Մանեթոնի պատմութիւնը բոլորովին ճշմարտապատու չէ:

ՇԱՍՊՈԼԻՈՆ ԵՒ ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ԳԻՐ. — Եգիպտացւոց պատմութիւնը խորհրդաւոր քօղով ծածկուած էր, մինչեւ որ 1798-1801ի Ֆրանսական արշաւանքն ընդ Եգիպտոս դուտաւ բրգանց և Թէբէի աւերակաց առնութեւր նկարներ և արձանագրութիւններ,

մեհենագրոյնքով լի զորս միայն լուծեց Ֆրանսուա-Շանպոլիոն Ֆրանսացի գիտունը

Պաշտօնեայ մի Ռօզէթա կամ Ռաշիտ քաղաքէն բերաւ արձանագրութիւն մի, երեք կերպով գրուած, ում կցուած էր յունարէն թարգմանութիւնը: Թագաւորին անունը՝ ՊՏՂՈՄԷՈՍ՝ փամփշտածեւ չըջանակի մէջ առնուած էր՝ թարգմանութիւնը համեմատելով մեհենագրոյնքուն հետ՝ ընթերցաւ արձանագրութիւնն որ նման էր Խպտեղէնի⁽¹⁾:

Շանպոլիոն, որ ի տղայ տիոց արեւելեան լեզուաց, մանաւանդ Խպտեղէնի ուսումնասիրութեան հետամուտ եղած էր, յիշատակարանաց և ձեռագրաց բազմատմամբ՝ վերահասու եղաւ թէ Եգիպտացիք երեք ազգերոց ունէին. Ա. Մենեցադնեմ (Hiératique) 800-900ի չափ կենդանեաց և իրաց նկարներ: Այս նկարք ոչ միայն նկարուած կենդանին կամ իրը կը ներկայացնէին, այլ եւ նկարուած կենդանեաց և իրաց յատկութիւնները կը յայտնէին. — Գաղափարանիւք (Lignes d'idées). — զորօրինակ, եզն՝ զօրութիւն, խոյ՝ հոգի, ջայլաման փետուրն՝ արգարութիւն, այլովքն հանդերձ. խոլ Բ. և Գ. տեսակներն Սրբագրեմ (Hiéroglyphe) և Ժողովրդական (Démotique) ոչ այլ ինչ էին, բայց եթէ առաջնոյն ընթացիկ նշաններն (trace cursif): Այս երկու վերջինք կը տեսնուին պապիրոսներու վերայ: Շանպոլիոն այս գրոց վերայ ընդարձակ նրկարագրութիւն մի մատոյց առ Տասիէ, Ա. կադեմիոյ մշտնջենական քարտուղարն:

Եգիպտաբանք. — Յետ Շանպոլիոնի՝ բազումք ի գիտնոց աշխատեցան Եգիպտոսի վերայ, և սոքա կը կոչուին Նգիպսաբանք (Egyptologue): Մարիէթ Ֆրանսացի եգիպտաբանը (1822-1881) Եգիպտոսի հոյզ պեղելով՝ գտաւ բազում հնութիւններ որք անեղծ մնացեր էին 4-5000 ամերէ հետէ չոր կլիմայի ներքեւ և հիմն դրաւ Պուլսիքսանգարանին: Այժմ Ֆրանսացիք ունին ի Գահիրէ Եգիպսաբանական վարժարան մը, ընդ տեսչութեամբ հռչականուն հնախօս եգիպտաբան Մաքէոյի:

(Շարունակելի)

ԴԱԻԻԹ Յ. ԽԱՉԿԵԱՆ

(1) Խպտեղ եւ խառնուրդ մը բազմաթիւ ազգաց, որք յաջորդաբար տիրեցին Եգիպտոսի: (Մաքէո, երես 15):

ՄԱՆԿԱԳՐԹԵՎՈՐ ՆԵՄԵՎՈՐՆԵՐ

Գ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԵՒ ՍՈՒՐԱՏԵԱՆ ՄԵԹՈՏԲ

Մեքոսը կը դիւրացնէ աշխատութիւնն, եւ կը ներշնչէ վստահութիւն գործոյն յայտնութեան մասին:

Ազնիւ Արմենակ,

Ի՞նչ կ'ընէ դերձակն՝ երբ զգեստ մը շինել ուզէ. — Իւր աշխատութեանց մէջ մասնաւոր ուղղութեան մը կը հետեւի եւ այն ինչ հնարքներն ի դործ կը դնէ. այսինքն մեթոտ մը կ'ընտրէ: Իւրաքանչիւր արհեստաւոր, նոյնպէս, դիւրագոյն ու օգտակարագոյն ընելու համար իւր աշխատութիւն, չգործեր ըստ դիպաց, այլ մեթոտիւ կը կատարէ զայն: Գիտունք, հնարիչք, արուեստագէտք ալ այսպէս չէ՞ն ըներ միթէ:

Դաստիարակին համար, որոյ գործն է խիստ դժուարին, անհրաժեշտ է մեթոտն. եւ, ա'յնքան աւելի նրբազնին լինելու է նա մեթոտի մը ընտրութեան մէջ, որքան աւելի կարեւոր ու փափուկ է իւր պաշտօն: Դաստիարակն ո'չ միայն պարտաւոր, այլ և հարկադրեալ է խորհիլ այն կարգին վերայ որով պիտի հետեւի, և այն միջոցներուն վերայ զորս ի գործ պիտ'ածէ երբ ուզէ ծանօթութիւններ աւանդել իւր աշակերտաց, կրթել ու դաստիարակել զանոնք: Կարգ և Միջոց. ահա՛ ՄԵԹՈՏԻ զուգակ տարերքը:

Մեթոտի մը արժէքն, ուրեմն, կախումն ունի զայն կազմող տարերաց հանգամանքներէն. երբ այդ տարերք բանաւորու պատշաճ լինին, մեթոտն ևս կը լինի դիւրուսոյց, օգտակար. ընդհակառակն, երբ անբնական ու անյարմար լինին, մեթոտն ինքնին կը դառնայ խրթնաբան, կենսուտ ու գրեթէ ասպարէիւն:

Արդ, հարկ է մի առ մի քննել թէ.

1. Ուսուցման մէջ քանի՞ են այդ Կարգք ու Միջոցք և որո՞նք են անոնք:

8. Ի՞նչպէս կը զուգորդին միմեանց հետ, և քանի՞ գլխաւոր Մեթոտներ կը կազմեն:

3. Որո՞նք են գործածականք. ո՞ր ուսմանց և ո՞ր տարիքի կը պատշաճի իւրաքանչիւրն:

**

1. Կարգ. — Վարժապետն, այսինչ ճիշդի վերաբերեալ ծանօթութիւն մը աւանդելու համար աշակերտին, կրնայ իբր չուկէտ ընտրել ընդհանուր ճշմարտութիւն մը, սահման մը, և այնուհետեւ կրնայ անցնիլ նորա հետեւութեանց, մասնաւորութեանց և զանազան կիրարկութեանց: Երբ նա այսպէս ուսանողաց առջեւ կը շարէ ճշմարտութիւններ զորս նոքա պարաին ըմբռնել միայն և միտք պահել, յայնժամ հետեւած կը լինի ապացուցական կամ արտաքին կարգին:

Կ'ուզե՞ս օրինակ. — Ձեռք ա'ռ, ըստ բախտի, Թուաբանութեան, Քերականութեան, Աշխարհագրութեան, Բնական գիտութեանց կամ Բնական պատմութեան վերաբերեալ դասագիրք մը որ հրատարակեալ լինի հայերէն լեզուաւ. նոցա մէջ ընդհանրապէս կը գտնես անթիւ օրինակներ նախադեալ կանոններու, սահմաններու, ինչպէս. Կոստրակ մը մեծցունելու համար պէտք պէտք է՝ կա՛մ համարիչը բոգմապասկել եւ կամ յայտարարը բաժնել. — Ընդ Գալսդիւրն՝ եզակիի մէջ տրական, իսկ յոգնակիի մէջ անորոշ հայցական խնդրով՝ կը նշանակէ հետ. — Եւրոպայի սահմաններն են հարաւեւ Միջերկրական ծով եւ Կովկաս լեռնք, արեւմուտէն Ասլանսեան Ովկիանոս, եւայլն. — Դասարկութեան մէջ ամէն մարմինք նոյն առաջութեամբ կ'իյնան. Լայլն, Լայլն: Նախ և առաջ, այս ընդհանուր կանոնք և օրէնք ներկայացուած են աշակերտին, և ապա ի մէջ բերուած են օրինակներ, կիրարկութիւններ, իբր ապացոյց այդ կանոնաց: Կան վարժապետներ որք կէտ առ կէտ կը հետեւին սոյն դասագրքի ուղղութեան: Ընդհանուրէն ի մասնաւորն երթալու կարգն է այս ընթացք:

Կայ ուրիշ կարգ մը որ կը հետեւի սորա հակադարձ ուղղութեան. այս կարգին մէջ, վարժապետն իբր չուկէտ կ'ընտրէ չէ՛ թէ ընդհանուր ճշմարտութիւններ, կանոններ, սահմաններ, այլ մասնաւոր իրողութիւններ, կիրարկութիւններ, երեւոյթներ. զորս ենթարկելով աշակերտաց դիտողութեան՝ կ'առաջնորդէ զանոնք այնպէս որ այդ մասնաւորութիւններէ հանեն ընդհանուր ճշմարտութիւնն, կանոնն և սահմանն զոր կ'ուզէր ուսուցանել նոցա. այսպէս կերպիւ մը, աշակերտք, իրե՛նք, կը լինին հնարիչն

այդ ճշմարտութեանց . ասո՛ր համար է ահա որ սոյն կարգ կը կոչուի հնարողական կամ մակածական :

Զորօրինակ , եթադրեմք թէ՛ կոտորակները մեծցունելու կամ սղտրիցունելու կանոնը պիտ'ուսուցանէ աշակերտաց , նախ և առաջ , բնա՛ւ կանոն չըսեր նոցա , այլ $\frac{3}{4}$ կոտորակին հետ , զորօրինակ , բաղդատել կուտայ $\frac{3 \times 2}{4}$, $\frac{3 \times 4}{4}$ կոտորակներն . յետոյ , նոյնպէս , $\frac{3}{4:2}$, $\frac{3}{4:4}$ կոտորակներն բաղդատել կուտայ $\frac{3}{4:2}$, $\frac{3}{4:4}$ կանոնը հետ . եթէ ուսուցիչն ճարտարապէս ուղղէ իւր հարցումներ , աշակերտք կրնան բանաձեւել յաճախ կանոնը . Կոտորակ մը մեծցունելու համար պէ՛տ է կա՛մ համարիչը բազմապատկել եւ կամ յայտարար բաժնել :

Միջոց . — Ուսուցիչն երկու կերպ ունի աւանդելու համար գիտելիք իւր աշակերտաց : Առաջին՝ դասին նիւթը պատրաստ կը դնէ նոցա առջեւ ու կը բացատրէ , կը մեկնէ՝ ոչ ինչ պահանջելով բայց միայն մոտադրութիւն . այս պարագային մէջ ուսուցիչն ի գործ դրած կը լինի մեկնական միջոցը , Ներկորդ՝ ճարտարապէս չլիթայեալ հարցումներով խելամուտ կ'ընէ աշակերտները դասու առարկային , կամ նոյն իսկ նոցա գտնել կուտայ ուսանելի ճշմարտութիւնը . այս պարագային մէջ ուսուցիչն ի գործ դրած կը լինի հարցական միջոցը :

Այսպէս , ուրեմն , Մեթոտը կունենայ երկու կարգ . Ապացուցական , Հնարողական , եւ երկու միջոց . Մեկնական , Հարցական :

2⁰. Այս կարգերն ու միջոցներն երկու առ երկու զուգորդելով միմեանց հետ , տեսականապէս յառաջ կուգան չորս գլխաւոր Մեթոտներ .

Ա. Ապացուցական-մեկնական կամ պարզապէս ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ .

Բ. Ապացուցական-հարցական :

Գ. Հնարողական - մեկնական .

Դ. Հնարողական - հարցական կամ պարզապէս ՍՈՎՐԱՏԵԱՆ :

Հաւ ևս բացատրելու համար սոյն չորս եզրերու նշանակութիւնն աւելորդ չլինիր յիշել օրինակներ :

Եթադրեմք թէ՛ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ մեթոտով դաս մը պիտի տրուի բնութեան

երեք ցեղերու որոշիչ յատկութեանց վերայ :

Ուսուցիչը կ'ըսէ նախ թէ բնութիւնն երեք մեծ բաժանումներ ունի . յետոյ կը խօսի մի առ մի հանքային մարմնոց , բուսոց և կենդանեաց որոշիչ յատկութեանց վերայ , և ի վերջոյ կուտայ օրինակներ . ինքն անձամբ կը բացատրէ այս ամէն գիտելիքներ՝ առանց հարցումներ ուղղելու աշակերտաց :

Ապացուցական-հարցական մեթոտին մէջ , միեւնոյն ընթացքին կը հետեւի . բայց , համարելով որ աշակերտք արդէն գիտեն ուսանելի առարկայն , նոցա կ'ուղղէ հարցումներ այսպէս . « Ի՞նչ ըսել է բնական պատմութիւն . — Ի՞նչ է անոր առարկայն . — Ի՞նչ բանի վրայ կը խօսին երկրաբանութիւնը , բուսաբանութիւնը , կենդանաբանութիւնը . — Ո՞րոնք են էական տարբերութիւնք հանքայնոց , բուսոց և կենդանեաց . — Ծագման , աճման և կողմուրթեան մասին ի՞նչ բաներով կը տարբերին իրարմէ . — Յիշեցէ՛ք օրինակներ : »

Իսկ եթադրելով որ հնարողական-մեկնական մեթոտով պիտի աւանդուի դասն , ի՞նչ կ'ընէ յայնժամ ուսուցիչը , — Կ'առնու աշակերտին ընտանի եղած առարկայներէն խճաքարի կտոր մը , տունկ մը , միջատ մը , առանձին առանձին կ'ուսուցնաս իրէ՛րէն , կը բաղդատէ , ի վեր կը հանէ նոցա իւրաքանչիւրին որոշիչ յատկութիւնները . ինքն իրեն , աշակերտաց ներկայութեան , կը կատարէ այս ամէն մոտաւոր գործողութիւններն , կը յայտնէ ի հարկին խորհրդածութիւններ , և՛ ի վերջոյ մակածութեամբ կ'ընծայէ նոցա ինչ որ կուղէր ուսուցանել :

Գալով ՍՈՎՐԱՏԵԱՆ մեթոտին՝ ահա թէ ի՞նչ կ'ընէ ուսուցիչը .

Միեւնոյն կերպով՝ իբր օրինակ կ'առնու՝ աշակերտին ընտանի եղած առարկայներէն խճաքարի կտոր մը , տունկ մը , միջատ մը . բայց , փոխանակ ինքն իրեն գիտելու , բաղդատելու , դատելու և մակածելու՝ կարգ մը հարցմանց միջոցաւ այս ամենայն կատարել կուտայ նոյն իսկ աշակերտաց եւ վերջապէս նոցա՛ դտնել կուտայ թէ ի՞նչ տարբերութիւններ ունին իրարմէ՝ հանքայինք , բուսականք և կենդանիք :

3⁰. Ուսուցման այս մեթոտներէն գոր-

ծածականներն են վարդապետականն եւ Սոկրատեանը: Կան թէլե ուրիշ մեթոտներ, ինչպէս Ջննական կամ Բեստալոցեան, Ֆըրէօպէլեան, Ժագոդոյեան, Ժիրարեան, ևն. բայց սոքա չեն կազմեր ուրոյն մեթոտներ, այլ իրապէս վերոյիշեալ չորս մեթոտներէն միոյն կամ միւսոյն կիրարկութեան պատշաճեալ հնարքներ են:

Վարդապետական մեթոտով ուսուցումն արդարեւ կը լինի արագ, բայց միշտ չլինիր հիմնական: Թէլե Սոկրատեան մեթոտով ուսուցումն դանդաղ յառաջ կերթայ, բայց միշտ հիմնական բնութիւն կ'ստանայ. եւ մինչդեռ զարգացեալ, գիւրըմբռնակ մըտաց բարեյարմար կը լինի սռաջլինն, անմըշակ, դեռափթիթ ու դանդաղիտ իմացականութեանց յարմարագոյն կուգայ երկրորդը:

Սոկրատեան մեթոտն առաւելապէս կը պատշաճի Բնական Գիտութեանց, Բնական Պատմութեան. Թուաբանութեան, Վերականութեան, Շարադրութեան եւ Գծագրութեան ուսուցման, իսկ վարդապետականն առաւելապէս կը պատշաճի Փիլիսոփայութեան, Պատմութեան, Գրագիտութեան, Բարձրագոյն Մաթեմատիկայի եւ Քաղաքական աշխարհագրութեան ուսուցման:

Եւ սակայն, ուսուցչին նորամտութենէն ու յաջողակութենէն կախում ունի, ըստ պարագային ընտրել մին կամ միւսն, եւ կամ խառնել երկուսն իրարու հետ ճարտարութեամբ:

* *

Արդ, ազնիւ Արմենակ, եթէ կուտամք մեր գործոյն կարեւորութիւնն ա՛յնչափ որչափ պարզ դերձակ մը, երկաթագործ մը, արհեստաւոր մը, վերջապէս, կուտայ իւր գործոյն՝ ի՛նչ ալ լինի մեր մշակած ճիւղ, ո՛ւր որ ալ խտնուիմք կրթութեան անդաստանին մէջ, ո՛ր խոսքն անկիւնն ալ յանձնուած լինի մեզ ի բարւոքումն՝ պարտիմք անհրաժեշտ կերպիւ մեթոտիւ գործել. որպէս զի հաստատ լինին մեր քայլեր, որպէս զի վստահութեամբ՝ եւ ոչ թէ առ խարխափ՝ երթամք դէպ ի նպատակն, և որպէսզի, մեթոտին ընձեռած դիւրութեամբ, աւելի էսրով ունենամք տուկալու գալրոցէն դուրս մեր ասպարէզի

դառնութեանց ու ամէնուն քննադատութեանց առջև զորոյ կը դանդատիս ինձ տխուր բառերով: Մնամ քոյդ

Գ. Ա. ՄԱԼԱԹԵԱՆ

91/Մարտ 25 Իւսկիւտար

ՎՐԻՊԱԿԻ ԺԲ. ԹՈՒՈՅՆ ՄԷՋ

Էջ	Սիւնակ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
183	Ա	26	ի նպատո	ի նպատակ
183	Բ	16	մէջ մասնկային	միջ մասընկային
192	Ա	28	խրա-	խրամատ

ՎՐԻՊԱԿԻ ԺԳ. ԹՈՒՈՅՆ ՄԷՋ

198	Ա	17	Երբ կը խորհի	Երբ կը խորհիս
207	Բ	36	ἰδρία	ἰδρία
207	Բ	37	ἰδωρ	ἰδωρ
207	Բ	38	նախնեք	նախնիք
208	Ա	23	πέπλις	πέπλις
208	Ա	24	πέπλω	πέπλω
208	Բ	24	ընդարձակել	ընդարձակել

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՔ «ԾԱՂԻԿ ՄԱՆԿԱՆՑ»

Ադրիանուսիս. — Ա. Ֆ. Ջեր նամակը եւ բաժանորդագիրնը տակաւին առ մեզ չէ հասած:

Կարին: — Բ. Գ. Ջեր յղած դասուց ընթացքը լաւ, սակայն Հանդիսիս ուղղութենէն դուրս է. ուստի ներեցէք որ չսխալուի կրնամք հրատարակել զայն: Բաժանորդագիրնը կրնաք դրոշմաթղթով զրկել:

Արսոմսէր Ա. ՍԱՔԱՅԵԱՆ

ՏԵՐԿ—Խմբագիր

ՄԻՋՐԱՆ ԱՍՔԱՆԱՋ

Տպագր. ՆՇԱՆ Կ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կ. Պոլիս, Էսկի Չապրիէ Գաւառ, 61.